

صلاة الاضلاع

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تصحیح انتقادی نسخه مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیاء

استاد راهنما:

دکتر عصمت اسماعیلی

استاد مشاور:

دکتر ناصر رحیمی

پژوهشگر:

سیده سمیه حسینی پور

بهمن 1391

*****تعهدنامه*****

اینجانب سیده سمیه حسینی پور دانشجوی کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی گرایش محض دانشگاه سمنان دانشکده علوم انسانی گروه زبان و ادبیات فارسی تعهد می‌نمایم که محتوای این پایان‌نامه نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از هیچ منبعی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید محترم بوده است.

سیده سمیه حسینی پور

1391 / 11 / 9

کلیه حقوق مترتب بر نتایج مطالعات این پایان نامه متعلق به دانشگاه سمنان است و بدون اجازه کتبی دانشگاه سمنان به شخص ثالث قابل واگذاری نیست، همچنین استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی باشد.

تقدیم به:

منظومه بلند عشق مادرم

و پدر مهربانم

و همسر عزیزم

به پاس تمام همدلی ها و محبت هایشان که زبان از بیانش قاصر است.

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس بیکران خدای تعالی را سزاست که منت نهاد و توجه و عنایت خویش را مشمول این بنده کمترین کرد تا در راه آموختن و دانش گام نهد و جرعه ای هرچند اندک از دریای علم فرا گیرد .

در ابتدا خداوند بزرگ را شاکرم که در همهٔ مراحل زندگی مرا یاری نمود و موقعیت را مغتنم شمرده و از اساتید ارجمند و مدیریت محترم گروه محترم زبان و ادبیات فارسی که در طول سالهای تحصیلی یاور ما دانشجویان بوده اند کمال تشکر را دارم.

سپس ، محبت و احترام خویش را تقدیم می کنم به استاد فرزانه و صبورم خانم دکتر عصمت اسماعیلی که با متانت و مهربانی بی پایان و با پشتوانهٔ عظیم علم و دانش خویش ، راهنمای پایان نامهٔ اینجانب را پذیرفته و مزاحمت های گاه و بیگاه مرا تحمل نمودند و توفیق روز افزون ایشان را از خداوند متعال آرزومندم .

همچنین قدر دانی و سپاسگذاری خویش را نثار استاد گرانقدر جناب آقای دکتر ناصر رحیمی می نمایم که با حمایت و مشاورت خویش یاریم دادند .

و کمال تشکر را از جناب آقایان دکتر حسن اکبری بیرق و جناب آقای دکتر طباطبایی را دارم که با نکته سنجی و بزرگواری خویش داوری این پایان نامه را به عهده گرفتند .

از کلیه ی مسئولین محترم بخش کتب خطی کتابخانه ی مجلس به خصوص آقای ایمانی که مرا در انجام این پایان نامه یاری کردند کمال تشکر را دارم.

و در پایان هم از پدر و مادر دلسوز و همسر مهربانم که با دلگرمی هایشان مرا قوت قلبی دادند و تمام این سالها مرا یاری کردند تا به پایان این مقطع تحصیلی برسم سپاسگذارم.

چکیده

نسخه های خطی گنجینه های با ارزشی از فرهنگ مکتوب هر ملت هستند که دربردارنده بخش عمده ای از پیشینه فرهنگی و تاریخی یک جامعه می باشند که با رجوع به آن ها می توان از گذشته آگاهی یافت و از آن به عنوان چراغی برای پیمودن آینده بهره جست ، که بازخوانی ، تصحیح و ارائه این نسخه ها می تواند از خویشکاری های مهم دانشجویان زبان و ادبیات فارسی و علاقه مندان به فرهنگ ایران زمین باشد .

در میان نسخه های خطی به طور خاص نسخی که به زبان و ادبیات فارسی اختصاص دارند جایگاه ویژه ای در سیر تحول فرهنگ زبان فارسی و فرهنگ ایرانی و اسلامی دارند . نسخه « مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا » تألیف عمادالدین ابوالقاسم محمود بن احمد بن حسن فاریابی زنده در سال 597 هجری از جمله نسخ با ارزشی است که تاکنون به طبع و نشر در نیامده است و مورد تصحیح قرار نگرفته است .

در این رساله بر اساس دو نسخه قابل دسترس از این کتاب ، بنابر شیوه اقدم نسخ (اساس قرار گرفتن قدیمی ترین نسخه) تصحیح صورت گرفته است و تحقیق حاضر از پنج فصل تشکیل شده است : فصل اول کلیات تحقیق را در بر می گیرد در فصل دوم از مبانی نظری تحقیق سخن رفته است در فصل سوم درباره نسخه مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا و مؤلف و احوال او پرداخته شده و فصل چهارم تصحیح انتقادی نسخه مقاصد الولیا فی محاسن الانبیا بر اساس نسخ موجود و نهایتاً در فصل پنجم از نتیجه گیری این رساله سخن رفته است .

کلید واژه : مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا ، محمود فاریابی ، تصحیح انتقادی

فصل اول : کلیات تحقیق

2 (1-1) عنوان تحقیق
2 (1-2) بیان مسأله و ضرورت آن
2 (1-3) پرسش های تحقیق
3 (1-4) فرضیه های تحقیق
3 (1-5) پیشینه تحقیق
3 (1-6) اهداف تحقیق
3 (1-7) روش تحقیق
4 (1-8) استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

فصل دوم : کلیاتی درباره تصحیح متون

5 (2-1) تعریف تصحیح متن و نسخه های خطی
6 (2-2) تصحیح انتقادی
7 (2-3) نقد و تصحیح متون در غرب
8 (2-4) نقد و تصحیح متون در ایران
9 (2-5) ضرورت و اهمیت تصحیح متون
9 (2-6) روش های تصحیح متون

9 روش انتقادی
10 روش التقاطی
10 روش قیاسی
10 روش اجتهادی
11 روش تمثیلی
11 روش فاکسیمیله ای و روش جامد
11 مرحله ی عملی تصحیح انتقادی
12 (2-7) نکاتی که پیش از استنساخ باید بدان توجه کرد
12 الف) مطالعات اجمالی در حاشیه اصلاح متن
13 ب) مطالعه نسخه اساس
14 ج) مرحله استنساخ
15 نسخه بدل
15 روش تصحیح نسخه مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا

فصل سوم : پژوهشی درباره مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا مؤلف و نسخه های آن

17 شرح حال مؤلف
17 دلیل تالیف
17 درباره نسخه خطی مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا
18 ویژگی داستانی مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا
18 ویژگی های سبک شناسی کتاب

20 معرفى نسخه هاى موجود ماصد الاوليا فى محاسن لانبيا..... .

فصل چهارم : متن مقاصد الاوليا فى محاسن الانبيا

22 دياچه.....

24 سبب ايجاد عالم.....

26 قصه مهتر آدم عليه السلام.....

35 قصه شيث عليه السلام.....

36 قصه ادريس عليه السلام.....

38 قصه نوح عليه السلام.....

44 قصه هود عليه السلام.....

46 قصه صالح عليه السلام.....

49 قصه ابراهيم عليه السلام.....

61 قصه لوط عليه السلام.....

64 قصه يعقوب عليه السلام.....

66 قصه يوسف عليه السلام.....

94 قصه ايوب عليه السلام.....

96 قصه شعيب عليه السلام.....

98 قصه موسى عليه السلام.....

122 ذكر سامرى.....

124 ذبح بقره.....

126قارون
127قصة الماس ديدار
130قصة خضر عليه السلام
133قصة يوشع عليه السلام
134قصة الياس عليه السلام
136قصة يسع عليه السلام
137قصة ذى الكفيل عليه السلام
139قصة شمويل عليه السلام
140قصة داوود عليه السلام
148قصة لقمان عليه السلام
149قصة حضرت سليمان عليه السلام
151قصة هدهد
1611قصة هاروت و ماروت
162قصة ذى القرنين
164قصة يونس عليه السلام
168قصة اصحاب كهف
172قصة بير معطله
174قصة ملك تبع
175حكايت شهر سبا
177قصة بخت

178 قصه اصحاب الخدود
179 قصه عزيز عليه السلام
182 قصه زكرياى پيغمبر عليه السلام
185 قصه يحيى عليه السلام
186 قصه مريم بن عمران
188 قصه حضرت عيسى عليه السلام
197 قصه اصحاب فيل
199 قصه خاتم انبيا احمد محمد عليه الصلوة و الله
207 قصه معراج
215 ذكر واقعات بدر كبرى
216 قصه حرب احد
218 وقايع اخراب
221 وقايع مدد حفرات
222 واقعات حريب
223 وقايع خيبر
225 قصه وقايع فتح مكه
230 ذكر وفات سيد المرسلين صلى الله
231 ذكر در بيان خلافت ابوبكر صديق
232 ذكر خلافت اميرالمومنين عمر بن الخطاب رضى الله عنه
233 ذكر خلافت عثمان رضى الله عنه

234 ذکر خلافت امیر المومنین علی کرم الله وجهه.....

235 خاتمه.....

فصل پنجم : نتیجه گیری

238 نتیجه گیری.....

240

فهرست منابع

فصل اول

کلیات تحقیق

برای آغاز هر پروژه ی تحقیقی، پیش از هر چیز شایسته است که کلیاتی در باب موضوع تحقیق، اهداف، ضرورت و پیشینه ی آن تحقیق به استفادکنندگان داده شود. در این فصل پیش از آن که به مبحث اصلی تحقیق بپردازم به کلیات مذکور و نیز سوالاتی که موجب پدید آمدن این رساله گردید اشاره خواهم کرد.

1-1) عنوان تحقیق

تصحیح انتقادی نسخه ی مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا محمود فاریابی با تحقیق در احوال و سبک مؤلف.

1-2) بیان مسأله و ضرورت آن

نسخه های خطی بخش وسیعی از واژگان ادب پارسی را در خود جای داده اند و تا زمانی که با فناوری جدید رنگ چاپ و نشر به خود نگرفته اند از دسترس علاقه مندان دور هستند؛ بنابراین تصحیح و ارائه ی آنها از یک سو این گنجینه ی واژگانی را آشکار می سازد و از سوی دیگر گاه عالمان و ادیبان ناشناخته پارسی گو را به علاقه مندان این زبان معرفی می کند و بالطبع زوایای پوشیده ی دیگری از زبان، هنر و اندیشه ی این سرزمین را نمایان می سازد و تصحیح انتقادی این نسخه ها بر اساس همه ی نسخه های موجود و در دسترس نخستین قدم برای رسیدن به این مهم است. و بر این اساس از میان سیره نویسان نبوی محمود فاریابی چندان مورد توجه قرار نگرفته است و اثر ارزشمند او مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا تا کنون تصحیح و چاپ نشده است و مسأله ی اصلی این تحقیق گردآوری تمام نسخه های موجود و قابل دسترس در ایران و تصحیح انتقادی آنهاست تا نسخه ای منقح و قابل استفاده از این کتاب ارائه شود.

1-3) پرسش های تحقیق

با شروع و پیشروی در کار چندین سوال مهم برای نگارنده پدید آمد که سبب اصلی نگارش این پایان نامه شد سوالات طرح شده به شرح زیر می باشد:

- 1) محمود فاریابی کیست و چه آثاری از او وجود دارد؟
- 2) کتاب مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا با دیگر سیره های نبوی قبل از خود چه نسبتی دارد و سبک آن چگونه است؟
- 3) چند نسخه از این کتاب در ایران موجود است و قدیمی ترین نسخه از این کتاب کدام نسخه است؟
- 4) کدام نسخه ی موجود از این کتاب باید اساس تصحیح قرار گیرد؟

4-1) فرضیه های تحقیق

با توجه به پرسش های که در این تحقیق برای نگارنده مطرح بود ، برای پاسخ دهی به این پرسش ها ابتدا فرضیاتی در نظر گرفته شد :

- ۱) محمود فاریابی از سیره نویسان قرن ششم هجری است و از آنجا که کتابش را در این موضوع به فارسی نوشته برای ما ایرانیان قابل اعتناست.
- ۲) مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا از سیره هایی است که به فارسی و با سبک ساده و داستان وار نوشته شده و در حوزه های دینی و ادبی قابل مراجعه است .
- ۳) دو نسخه از مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا در ایران موجود است و نسخه ی کتابخانه ی سپهسالار از میان نسخ قابل دسترس قدیمی ترین نسخه ی موجود از این کتاب است .
- ۴) بر اساس شیوه ی تصحیح این کتاب ، نسخه ی کتابخانه ی مدرسه عالی سپهسالار که قدیمی ترین نسخه است اساس تصحیح قرار گرفته است .

5-1) پیشینه ی تحقیق

این نسخه تا کنون تصحیح و چاپ نشده است .

6-1) اهداف تحقیق

- ۱) معرفی و شناسایی سیره نویس و ادیب کمتر شناخته شده ی ایرانی محمود فاریابی در حد امکان و گردآوری تمام نسخه های موجود و قابل دسترس از مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا در ایران .
- ۲) تصحیح انتقادی نسخه ی مقاصد الاولیا فی محاسن الانبیا بر اساس نسخ موجود در ایران .

7-1) روش تحقیق

در این تصحیح ما از روش انتقادی با اساس قرار دان اقدم نسخ استفاده کردیم . همان طور که در فصل دوم توضیح داده ایم ، در روش انتقادی نسخه ای که اساس قرار گرفته می شود عینا در متن می آید و نسخ دیگر به هیچ وجه در داخل متن آورده نخواهد شد و تنها به عنوان نسخه بدل از آن ها استفاده می شود. مگر در جایی که نسخه اساس افتادگی ، پوسیدگی و یا صد در صد ناخوانایی داشته باشد .

ما نیز سعی کردیم تا آنجا که می شود به متن دست نبریم مگر مواقعی که واقعا نسخه ی اساس ناخوانا بود و یا اینکه مخدوش شده و کلمه ای افتاده بود ، از نسخه بدل در متن آورده و در پاورقی توضیح داده ایم که این کلمه یا بیت از نسخه بدل آورده شده است . این نسخه نیز مانند اغلب نسخ قدیمی به صورت پشت سر هم و بی فاصله نوشته شده بود و تشخیص شعر از نثر گاهی دشوار می نمود تنها گاهی اوقات بخش بندی ها با رنگ دیگری مشخص شده بود ، ما ضمن اینکه رسم الخط فارسی امروز را در سراسر تصحیح رعایت کردیم ، ابیات را به شکل امروزی و جدا از سطرها آوردیم تا شعر بودن آنها در یک نگاه برای خواننده مشخص باشد ، موارد اتصال و انفصال ، سرهم و جدانویسی ها مانند : به و را ؛ مشابهت های املائی مانند سرکش ک و گ ، بررسی شد و سعی

داشتیم تا به شکل درست و امروزی آورده شوند . اختلاف نسخه ها را نیز با ذکر شماره درپاورقی هر صفحه آورده ایم .

8-1) استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

- دوستان ارادب فارسی
- استادان و دانشجویان رشته ی زبان و ادبیات فارسی
- علاقه مندان به تصحیح متون
- علاقه مندان به سیره ی نبوی

فصل دوم

کلیاتی درباره ی تصحیح متون

1-2) تعریف تصحیح متن و نسخه ی خطی

تعریف هایی که از نسخه در فرهنگ نامه های فارسی به فارسی یا عربی به فارسی آمده است بر کلیت معنایی آن دلالت ندارد و تنها متضمن بخشی از بار معنایی کلمه ی مزبور است :

کتابی که از روی آن نویسند ، کتاب یا هر نوشته ای که از روی کتاب و یا نوشته ای دیگر نوشته شده باشد . (فرهنگ نظام ، ذیل واژه ی نسخه)

آنچه از آن بازنویسند . (دستور الاخوان ، ذیل واژه ی نسخه)

رونویسی از کتاب ، رونوس ، رونوشت . (لغت نامه،ذیل واژه ی نسخه)

« وجه تسمیه ی نسخه ، یا سبب خواندن کتاب خطی به نام نسخه ، این بوده است که چون کاتب بر اساس رونویسی از کتاب ، رونویسی دیگر فراهم می آورده ، رونویس جدید ، کاتب را از رونویس مأخوذ بی نیاز می داشته است و چون رونویس جدید ، نسخه ی قبلی را یا رونویس مأخوذ را نسخ و ازاله می کرده است ، از این رو به آن نسخه می گفته اند که مأخوذ از واژه ی نسخ به معنای زودودن و زایل کردن است » . (تاریخ نسخه پردازی و تصحیح انتقادی نسخه های خطی ، ص : ۲۶)

در حقیقت تصحیح متن به دست آوردن متنی است ، که به متن اصلی نویسنده از همه نزدیکتر باشد ، « مصحح در قبال متن نه ویراستار علمی است و نه منشی و نویسنده ؛ بلکه امینی است که می کوشد غبار تصرفات کاتبان و اهل ازمه ی پیش را از چهره ی اثر بزدايد . بر مبنای دریافتی که از حیات و روزگار و زبان و باورهای نویسنده ی اثر دارد ، در چارچوب ضوابط علمی و احتیاطات امانتدارانه ، متنی مطابق یا همانند آنچه مؤلف تسوید کرده است ، ارائه دهد» . (راهنمای تصحیح متون ، ص : ۱۳)

در تعریف نقد و تصحیح متون گفته اند : « به حاصل آوردن نسخه ای از اثری که بر اساس عرض دادن و مقابله کردن نسخه های خطی معتبر و موثق آن اثر فراهم آمده باشد ، طوری که نسخه ی مذکور ، چه از جهت مفهوم و معنی و چه از بابت لفظ و صورت ، عین نسخه ای باشد که مؤلف عرضه داشته است ، و یا لااقل هیأتی داشته باشد که مؤلف اثرش را به مانند آن و یا نزدیک به آن فراهم آورده است » . (راهنمای تصحیح متون ، ص : ۱۴-۱۳)

2-2) تصحیح انتقادی

تصحیح انتقادی متن ترجمه ی text criticism انگلیسی است و عربها با آن « نقد النصوص » می گویند یکی از شاخه های مهم نقد ادبی است که هدف آن چاپ و نشر انتقادی متن های کهن از آثار به جای مانده ی علمی ، ادبی و فرهنگی و سایر زمینه ها می باشد . در فرهنگ اصطلاحات ادبی جوزف شیپلی ، تصحیح انتقادی چنین تعریف شده است : « تصحیح انتقادی هر متن کهن، یعنی آماده کردن هر کتاب منثور یا منظوم که دارای ارزشی ادبی ، تاریخی یا فرهنگی است . این

کار با با احاطه ی کائل به خط مشی و روش فکری نویسنده ی آن اثر و رعایت مراتب دیگر انجام می پذیرد در چنین کاری هدف تهیه ی نسخه ای خواهد بود که نزدیک ترین محصول به قلم نویسنده است . « . 85 – 87 . p . j . shiPLY dictionary of world literary term »

در تعریف دیگری از تصحیح انتقادی آمده است « هدف و غایت تصحیح متون این است که از روی نسخ خطی موجود ، نسخه ی اصلی یا قریب به اصلی ، اثری را احیا و مرتب کنند و آن را به صورتی عرضه دارند که بتوان یقین و اطمینان حاصل کرد که اگر اصل اثر یعنی نسخه ی خط مؤلف در دست نیست نسخه ای از آن در دست است که به صورت اصلی که مصنف و مؤلف نوشته است به نهایت درجه نزدیک است . » (نقد ادبی ، ج ۱ ، ص : ۹۴ – ۹۳)

3-2) نقد و تصحیح متون در غرب

«قدیمی ترین موردی که از نقد متون اطلاع درستی به دست می دهد ، تحقیقات فضالی مکتب اسکندریه است ، علی الخصوص « آریستارکس » متوفی در ۲۰۰ ق . م که از اجله ی فضلا و ادبای قرن سوم قبل از میلاد به شمار است .

این شخص که نام او در تاریخ ادبیات یونان قدیم همواره مرادف و مساوی مفهوم دقت و وسواس در نقد ادبی است در نقد و تصحیح نسخ ایلید و اودیسه رنج فراوان برد و بر مقدار زیادی ادبیات الحاقی را از متن این دو کتاب خارج کرد « (یادداشت ها و اندیشه ها ، ص : ۲۹) . « بعضی او را به افراط در دقت ، وسواس ، خشک اندیشی و کم نوقی متهم کرده اند . غیر از آریستارکس دو تن دیگر از اسکندریه به کار نقد متون عنایتی داشتند که هر دو از حیث زمان بر وی مقدم بوده اند ؛ اما از حیث شهرت و اهمیت هیچ کدام مقام او را ندیدند یکی « زنودت » اهل افسوس است که چندی هم رئیس کتابخانه ی معروف اسکندریه بود و در تصحیح متون مهارت زیادی داشت و آثار ایلید و اودیسه را به طریق مقابله با نسخ قدیم اصلاح نمود ، دیگری « آریستوفان » نامی بود اهل بیزانس و کتابدار اسکندریه که در نقد و تصحیح آثار افلاطون و ارسطو همت گماشت « (نقد و تصحیح متون ، ص : ۱۹۰) .

« تا اواسط قرن نوزدهم نیز نقد و تصحیح متون عبارت بود از اینکه محقق و نقاد به جستجوی نسخ خطی و صحیح و بی غلط بپردازد و در صورت لزوم بهترین نسخه را از بین آن گونه نسخ به مدد تصحیحات قیاسی و استحسانات شخصی تهیه کند . چنین نسخه یی در عین آنکه البته از اغلاط املائی و انشایی خالی بود ، اساس علمی نداشت و از تصرفات کتّاب خالی و مأمون نبود ؛ اما طریقه ی جدیدی که در قرن نوزدهم کارل لاخمان به کار برد و ناسخ طریقه ی قدما گشت ، این مشکل را رفع کرد و نقد متون را به صورتی درآورد که اساس علمی یافت و این اساس آن درجه از قوت و اعتبار را پیدا کرد که بتوان به روی آن تحقیقات تاریخی و لغوی کرد و استنباطات مربوط به سبک و انشا و اسلوب فنی را بر آن عهد بنا نهاد . این طریقه که لاخمان نخست در تصحیح دقیقی که از متن عهد جدید به سال ۱۸۴۳ منتشر کرد ، به کار بست و سپس در طبعی که به سال ۱۸۵۰ از آثار لوکرسیوس بود . آن طریقه را کامل تر و مهذب تر نمود « (یادداشت ها و اندیشه ها ، ص : ۳۲) »